

Bajanja i pučka medicina Hrvata u Mađarskoj

GYÖRGY FRANKOVICS
VESNA PERŠIĆ KOVAČ

Prvobitna namjera ovog članka da se prikažu bajalice i molitvice čija primjena je usmjerena u ozdravljenje bolesnika, proširena je prikazom jasno vidljive povezanosti pretkršćanskih slavenskih vjerovanja i kršćanskog crkvenog nauka. Donosi i opis običaja u kojima su sačuvane bajalice i postupci za sprečavanje bolesti te osobito štovanje svetaca i postupci traženja zagovora na pojedine blagdane koji su njima posvećeni. Neovisno o kršćanskom kalendaru i svetcima javljaju se bajalice i postupci vezani uz zemlju, mjesec i vodu, kojima se pripisuje moć tjeranja bolesti. Spominje se i uporaba ljekovitog bilja i drugih ljekovitih supstanci koje su korištene u liječenju bolesti. Tekst je sastavljen na temelju raznih sakupljača u Bačkoj, Podravini i Gradišću u Mađarskoj te iz Gornje Trnave u Srbiji pa treba istaknuti i vrijednost komparacije opisane građe te utvrđivanje sličnosti u običajima i vjerovanjima između različitih skupina Hrvata u Mađarskoj.

Ove pribilješke mogle bi poslužiti kao podstrek za daljnja sakupljanja podataka o pučkoj medicini, odnosno pučkom liječenju i bajanju. Ne samo stari načini liječenja padaju u zaborav već i nazivi biljaka.

Ključne riječi: bajanja, molitvice, ozdravljenje, ljekovito bilje, Hrvati, Mađari

1. Uvod

Verbalna magija, kao zaseban dio magijske prakse koji se koristi uporabom izgovorene ili pisane riječi, najčešće je tajni, skriveni dio usmene ili pismene magijske tradicije u svakoj ljudskoj kulturi pa tako i u hrvatskoj. Usmeni korpus verbalne magije dio je kolektivnog pamćenja, tajno prenašan s koljena na koljeno i pamćen kao dio zajedničke prikrivene kulture pojedinaca koji su se kroz povijest bavili ovim umijećem.¹

Praslavenska riječ *bajati* znači pripovijedati, govoriti (1. pričanje, kazivanje; 2. čaranje, vračanje, kajkavski *copranje*). Ovakvi tekstovi nazivaju se i *molitvicama*. U pučkom vjerova-

nju postoji upotreba magijskih govornih formula ili radnji radi liječenja i skidanja uroka ili stupanja u doticaj s nadnaravnim bićima i silama. Bajale su obično žene koje su nad bolesnikom kazivale „čarobne”, magijske, drugima nerazumljive riječi i pritom prelijevale vodu iz jedne u drugu posudu, odnosno bacale u vodu gorući ugljen ili žeravicu ili pak križale nožem, usijanim žaračem i slično.

Bajanje je oblik magijskog ponašanja čiji je cilj odstranjenje neke promjene u željenom pravcu. Zasniva se na predstavi da su izazivači bolesti i drugih nedaća kod ljudi stoke - nečista sila ili pojedini ljudi s demonskim osobinama. *Bajanjem* se bave samo pojedinci, najčešće starije žene.² Bajanja trebamo shvatiti kao vr-

¹ VUKELIĆ, Deniver: *Studia Mythologica Slavica XVII*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Institut za slovensko narodopisje, 2014., 243.–270.

² RADENKOVIĆ, Ljubinko: *Slovenska mitologija Enciklopedijski rečnik*, natuknica bajanja. Beograd: Zepter Book World, 2001.

stu komunikacijskog lanca, u kojemu je *basma* poruka, *bajalica* (*vračara*, *vračilja* i sl.) pošiljalac, demonske su sile primatelj, a bolesnik je samo pasivni svjedok.

Molitvice Hrvata u Mađarskoj čine svojevrsnu simbiozu s *basmana* (*bajanjima*), to su ustvari tekstovi koje kazuju bajalice tijekom *bajanja*.

Bajanja ili *basme* se kazuju kako bi se čovjek zaštitio od demonskih sila ili pak kako bi ozdravio. Usporedno s time podnosile su se i *bijele žrtve* (pogača, bijeli pijetao, sol itd.) sa svrhom da oboljela osoba ozdravi. Ovakvi magijski tekstovi u doticaju su s religijom.

U tekstu iz Čavolja pored Gospe, Iskrsta pojavljuje se i sveti Martin koji može biti u pripomoći bolesnoj osobi koja pati jer je na nju bačen urok.

*Iđe Gospa po putu,
Naišla je na tri uroka,
Pitala i ta tri uroka:
Di ste, kam ste bili?
Bili smo u srcu.
Više vam nema ti puta
Da život morite.
Kršteni smo Gospodinom,
Isukrstom znamenovali smo,
svetim Martinom!³*

Puk se služio *bajanjem*, tj. kazivanjem magijskih formula, odnosno molitvica kako bi odstranio zlo, ali i kao borbu protiv bolesti *guše*. Smatralo se kako će nečistim silama Bog i Bogorodica stati na put, odstranit će ih s vrata kršćanina. Bolest (*guša*) tjera se u zemlju.

*U ime Oca, Sina i Duha Svetog.
Moljim Boga i Bogorodicu
da oprosti svoju dragu dicu,
da otira guše s vrata za vrata,
s ovoga kršćanskoga tila,
jel se guša od zemlje stvorila.
U zemlju nek ide, da se i ne vide!
Dan na manje, a guša na tanje.⁴*

Za trajanja molitve, bajalica češljem kruži po guši, to jest zaušnjacima. Na kraju češalj baci na zemlju te sve ponovi još dva puta. Bajanje je trebalo obaviti tripot na dan: ujutro, oko

podneva i poslijepodne, i to prije zalaska sunca. Na kraju svakog *bajanja* bajalica nož ubode u zemlju govoreći: *Bol u zemlju, a zdravlje u glavu. Bože pomози.*

U Bužaku (ispod Balatona) također se služilo *bajanjem* protiv noćnih demona *mraka* i *mračice*, pomaću Svete Svetice. Mrak se u pomurskih Hrvata zamišlja kao noćni demon koji je sličan *mori* te spavaćem čovjeku ne da mira već ga gnječi, pritiskuje. Noćni demoni, mrak i mračica tjeraju se u goru.

*Mrak sedi na pragu,
Mračica pod pragom.
Šta mrak uriječja,
Mračica izriječa:
Njegovom Svetom sveticom
Nek ide po gore,
Ko list trava po zemlje.⁵*

U *bajanjima* pojavljuju se i drugi svetci, među ostalim i sveti Tomo, zaštitnik i patron kovača. On nadvaladava nadnaravna bića: *vilu* (ambivalentno biće koje je u pučkoj tradiciji poprimala negativne osobine i obilježja), *vješticu* (općenito zlo biće) i *moru* (noćni demon koji noću pritiskuje ljude u snu).

*Sveti Toma plete mrižu,
Da uvati vilu i višticu,
Kuju vaćaše, onu moraše,
Koju ostajaše, ona mu se moljaše:
Nemoj mene, sveti Toma,
Za prisveto tvoje ime,
Ostavi mi sime.⁶
A, mora, sedi doma!
Od Boga sapeta,
Od svetog Tome zapeta.
Sveti Tomo, moli za nas.⁷*

Nečista, zla bića mogu biti i *tât* i *vještica*. Hrvatski puk u Mađarskoj smatra kako se od njih najefikasnije može zaštititi putem molitvica. I u narednom tekstu jasno dolazi do izražaja razlučivanje dvaju prostora. Naime, navode se sveti Vid i nama nepoznati sveti Vare te Sveti sakrament koji se pojavljuje u jednom obličju na granici dvaju prostora, našeg i tuđeg svijeta,

3 Čavolj, Csávoly, Bač – kiškunska županija. Zabilježila Ágnes Mészáros.

4 Kazivačica Marija Matin – Velin, rođena 1919. godine u Santovu (Hercegszántó). „Moljivu” je naučila od Marije Palantunove, rođene oko 1860. godine u Beregu. Sakupio Živko Mandić.

5 Uriječja – urekne; izriječa – kazuje, tj. u značenju izliječi. Kazivala Mara Škrinjar Budžak (Buzsák, Somodska županija). Zabilježili Ruža Begovac i Árpád Együd.

6 Zabilježio Ive Prčić kod Bunjevaca.

7 Zapisano u molitveniku pečuskog svećenika Stipana Grdenića *Vrata nebeska*. Autoru ga je poklonila čakavska obitelj Kasonić u Hajmašu (Nagyhajmás) u sjevernoj Baranji.

kopna i vode. Naime, naš je prostor omeđen te naša kuća dobiva epitet sveta i zaštićena moćima Blažene Djevice Marije.

*Sveti Vide, videni,
Sveti Vare, vareni.
Sveti Sakramente,
Koji sjediš pokraj mora,
Sveži tâtu ruke
Da ga tâta ne uvati,
A vještica ne proguta,
Naša kuća sveta,
Križom razapeta,
Blažena Djevice moćom,
Isusovom pomoćom. Amen.⁸*

U gore navedenom tekstu ima preimenovanja, *tât*, postaje *sveti Tâto* te se pojavljuje za ljude opasan *vato*, dakako i *vještice* i nama već poznata *mora*. Ova demonska bića prokleta su od Boga i njihov je ljuti neprijatelj Ivan, svetac. Kazivač teksta datim zlim bićima nalaže takvu zadaću koja se ne može obaviti.

U bunjevačkih Hrvata protiv nečiste, demonske sile traži se zaštita od *svetog Tate* koji nije poznat u redovima svetaca Katoličke crkve, već se može smatrati pučkom tvorevinom. Sveti Tâto zaštićuje od *vate, more i vištice* (slične molitvice imaju i šokački i bošnjački Hrvati u Baranji.) Nečistim silama pariraju Bog i kršćanski svetci. Protiv *more* se kazuje:

*Sveti Tâto,
Sveži vati ruke,
I vištici zube,
Da me vata ne ukrade,
A vištica ne izide,
A mora ne pritisne.
Vištica, mora,
Lezi doma,
Spasenje ti sputa.
Od Boga prokleta,
Od Ivana sapleta,
Ti meni ne došla
Dokle ne izbrojila
U šumi listak,
U moru pisak,
I na nebu zvizde!
Amen.⁹*

Svetci zaštićuju čovjeka od nečistih bića.

8 Kazivala Mariška Bošnjak, Semelj (Szemely, Baranjska županija). Zapisao Duro Franković.

9 Kazivala Roza Ostrogonac, Gara, Bač-kiškunska županija. Pribilježio Duro Franković.

Kontaminaciju dvaju slojeva – poganskog i kršćanskog – upotpunjuju i učenja iz kršćanske vjere, naime uspredno se pojavljuje Isukrst (Jezuš) i utjelovljenje zla, Sotona – kao antagonistički parovi.

U bunjevačkim molitvicama zaštita se traži i od *tate* (lopova), kao i u raznim formulama europskih naroda.

U bunjevačkih Hrvata pored *svetog Tate* pomoć se traži i od Isusa, svete Kate, dvanaest apostola, evanđelista (Ivan, Luka, Matija, Marko) svrhom zaštite:

*Sveta Kata kleči,
Zaiskala vodice
Da opere ručice,
Da se 'vaća ramena,
Isukrsta ranjena.
Jezuš prid nas biž,
Sotona od nas!
Tu će noćit dvanaest apostola:
Ivan, Luka,
Matija, Marko.
Važi tâti ruke,
Vištici zube,
Da me tâto ne ukrade,
Vištica ne vide,
Nek pobroji u dolu,
U dolu kapi,
U goru lista,
Priko praga stopa,
U Dunava kapi!
Amen.¹⁰*

U sljedećem tekstu iz Santova, gdje je najviše tekstova bajaranja ušćevano, demonško biće naziva se *poganica*, koja se u ime Božje, pomoću Boga i Djevice Marije tjera iz svog prostora (čitaj: ljudskog prostora) u *tuđi prostor*, tj. u rimsku vodu. Ova dva prostora su omeđena, jedno je kopno a drugo voda, kuda se tjeraju opasni demoni, neživi. To nije ljudski prostor, u njemu ne pjevaju pijetlovi, niti krnjauču mačke. Bajalica, dakle bolest, predvodi u drugo željeno stanje. U narednom tekstu navodi se *divojačje vretence*, što budi u nama asocijacije da predivo predstavlja vezu između dva svijeta, našega i drugoga prostora.

Krvavi čovjek na krvavom konju u krvavoj gori krvavim kopljem u ruci goni poganicu. Ova rečenica, ne zavrjeđuje našu pozornost samo zbog aliteracijske vrijednosti, već se pojavljuje

10 Kazivala Marija Đukić Čikerija (Csikéria, Bač-kiškunska županija). Pribilježio Miloš Marko Pijuković.

je kao neka vizija kada se sve zlo, pa tako i demonska bića, tjeraju iz ljudskog prostora. Zlo, bolest, uroci bit će zauvijek odstranjeni.

Veliki broj bajaranja je sakupio i objavio Živko Mandić u knjizi *Pismu piva prilipa divojka – Ostvaraji uma i duha santovačkih Hrvata*.

*U ime Oca i Sina i Duha Svetog,
U ime Oca i Sina i Duha Svetog,
U ime Oca i Sina i Duha Svetog. Amen.
Križ Bože, Ime Isusovo u ime Božje,
i pomози, Bože, i priblažena Divice Marija.
Eto, ide krvavi čovek na krvavom konju
kroz krvavu goru, krvavo mu koplje bilo,
vija ti poganca u vodu rimsku.
Di pitov ne piva. Di mačka ne krnjauče.
Lagano kopa u novo perce,
divojačje vrtence.
Biž, poganče, u muke paklene!
Otkale si unišo, ondal izađi!
Križ Božji i Isusov, i pomози,
Gospo i Blažena Divice Marija.
Ide na krvavom konju, krvavo mu koplje,
vijati poganca u muku paklenu.
Otkal si unišo, ondal i izađi!¹¹*

Bajalica to triput ponovi, zatim pred bolesnikom (kojemu je nateklo grlo ili zub) nožem načini znak križa i oko njegova lica nožem triput kruži. Tu molitvu, gotovo s istim riječima, zna i Stana Tomašev-Prodan kojoj je „pridala” njezina stara (očeva mama) Stana Bartulov-Tomašev (rođena 1865. godine) bajalicu-molitvu može predati samo imenjakinja (Stana Stani, Marija Mariji itd.), zapisao je Živko Mandić.¹²

Molitva protiv frasova

*Blagoslov fraosva od toga obuzeti’
za djecu ili odrasle presone, ako su isti.
U ime Boga, Oca i Sina i Svetog Duha.
Amen.
Kada bi hteo Bog Gospodin u Isukrist
da mi do poslednji dana života da
svi’ sedam i sedamdeset frasova uništiti mo-
gao.
Ja ih uništavam kroz Božju veliku moć*

*i svi’ sedam i sedamdeset frasova, naime
grčevite vrne omanuti, dr’teći’, ladni’, pada-
jući’,*

*trčeci’ preplječivati, grčevi’ i bjesne
oteknuti’ isplasnuti, tebi se obraćam
nek se pomoću Boga i Gospodina Isukrsta
i njegovi’sveti’ pet rana: tebi se NN obraćam
s pomoću Svetog Evanđelja,
tebi NN se obraćam s pomoćju Božjeg i
našega Gospona Isusa i njegovi’sveti’ ruka
i nogu.*

*Tebi se NN obraćam s pomoću neobraćan se
NN pomoću imena Isusovog. Ja se NN obra-
ćam*

*kroz sve bregove i duboke doline i kroz sve te-
kuće vode*

*i da bude tijelo slobodno i potone i da bude u
miru*

*do najmlađeg Ivana otkuda se mi Gospodin
Isukrst*

*dospi probuditi živei mrtve,
pa zasluži da on svoju svitu i mrtvu prikolo-
ni i svoj du’*

svome nebeskome Ocu preda tome ka ti NN.

Bog Sin koji te je stvorio i Bog Duh Sveti

Koji te je svetim krštenjem prosvetio.

Amen.

Marijo Isusova u moj Jožefu,

*Molim dopustiti da negujuće sete bude sasvim
sopstvenim pozdravom vas Isuse, Narija i Jo-
žef,*

vi znate da sam sasvim vaš (...) iz moga srca.

Nit iz pameti braniti, dobro što je.

Vaše dane preuzme đavolsko lukavstvo.

Isus, Marija, Jožef, budite utjeha moja.

Zaklonite me u (...) što mi uvijek bude,

zato vas ponizno molim za života i smrti

ne ostavite me.

Isuse, Marija, Jožef,

da bez vas ništ ne mogu početi,

da bez vas ništ ne mogu prineti,

*bilo mi kod svakog posla sa vašom
dobrotom, mudrošću i snage.*

Ježuš, Marija, Jožef,

o meni ljubezna i poslednja ri’eč,

zatvorite mi nebeski’ vrati

jer sam sasvim vaš,

uzmite me u nebo kod vas.

Isus, Marija, Jožef,

prošćenje moji’ griha

zadobi da u Božjoj milosti umrem.

*U vaši’ ruku preporučujem se i slavim Boga
zauvijek.*

¹¹ Kazivačica Marija Matin-Velin, rođena 1919. godine u Santovi. Sakupio Živko Mandić. MANDIĆ, Živko: *Pismu piva prilipa divojka – Ostvaraji uma i duha santovačkih Hrvata*. Budimpešta: Croatica – Budimpešta, 2011., 31–35.

¹² Isto.

*Isus, Marija i Jožef,
Obećajem uvijek i hvalim
Vi moji' od tri srca ljubezni budite.
Sveto Trojstvo, budi hvaljeno i cenjeno uvijek.
Isus, Marija i Jožef.¹³*

Poznati hrvatski etnolog Milovan Gavazzi u zapadnoj je Mađarskoj, za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, u Novoj Gori (Neuberg, Újhegy), tj. u Gradišću zapisao je ovaj tekst:

*Biži, biži, orbanac od ove pršone,
Prik devet hatarov,
Prik devet gor,
Namo kadi sunce ne svitli,
Kadi petehi ne kukuriču.¹⁴*

Crne vrane također raspoložu demon-skim karakteristikama, pored vištica (vještica) i uroka te su sposobne da bolest ponesu sa sobom na drugi svijet. Ovako se baje protiv uroka.

*Crne vrane na visoke grane,
majke su vas proklele,
vištice vas odnele!
Nikad se ne vratite!
I uroka ponesite!
Nasrid morja duboka
ispušćite uroka!
Nek se tamo udavi –
i dīte nam ozdravi.*

*Šta urok ureče,
uročica proreče (razreče).¹⁵*

Pri toj molitvi svijećom se pali macina grančica. Poguljeni se dio mace metne u kruh da urok ne ispliva iz morja.

Od vodice

*Crna raka je opaka,
crna raka puna mraka.
U njoj stoji ala ljuta,
ala ljuta sve proguta.
Šta je dīte skrivilo,
možda se popiškilo?*

13 Novo Selo (Tótújfalu). Ovaj tekst je sačuvala obitelj Petrinović.

14 orbanac – bolest koja je popraćena vrućicom; pršona, peršona – osoba, ličnost; kadi, kade – gdje; peteh – pijetao. Zapisao Milovan Gavazzi, u Novoj Gori (Neuberg, Újhegy), tj. u Gradišću.

15 Kazivačica Ljubica Glavatić-Šišković, Srpkinja (rođena 1912. godine u Satovu). Kazivačica je ovo bakanje „priuzela“ od glasovite bajalice Jelke Živić-Nikolin, rođene 1861. godine u Batini, udane u Santovu.) Sakupio Živko Mandić.

*Neću dirat ovo dite.
Njega križu odvedite
i svićicu upaljite.
Kad se svića ispuši,
vodica se isuši.¹⁶*

*Uvik jesam u crkve posrīde
da obiđu mene zle ozlide.
Ne pušćite, svetci, da mi tilo pati
samo u vas možem se uzdati.
Potirajte prišćeve i šugu,
pa micinu, tižiku i kugu,
drtavicu, suške, krstobolju
pa vratnjace, smlatu, srdobolju.¹⁷*

Protiv nevoljice Bolest se ukopa u zemlju.
*Križ Bože, ime Isusovo.
Ti nevoljo, nevoljice,
izile ti zle vištice
koje su ti prisadile,
u 'vom momku ostavile.
Anđelu čuvaru, pomagaj
i nevoljicu istiraj.
U Karapandžu ju odvijaj
i u zemlju zatrpaj,
a na zemlju navalji kamen –
nek nevoljice bude amen.
Svemogući Bože, fala!¹⁸*

S bolesnikom koji je bolovao od nevoljice, tj. padavice, epilepsije, uzastopce se tri petka predvečer išlo bereškoj bajalici bab' Anki Balazukinoj.

Molitvice su nastale i za vrijeme Prvog svjetskoga rata, poznata je dječja molitvica iz Santova.

Za dadu u ratu

*Evo, opet prođe jedan danak
i dolazi slatki, mirni sanak,
al prija nego što ću leći
dragom Bogu moljitvu ću reći
da mi bude uvik u pomoći,
i po danu i po tavne noći.
Obasjaj mi, Bože, dušu mladu
pa iz rata vrati našeg dadu.¹⁹*

16 Kazivačica Ljubica Glavatić-Šišković. Sakupio Živko Mandić

17 Isto.

18 Isto. Kazivačica ovu „moljitvu“ naučila je od svoje „stare“ (očeve mame) Mande Pejini-Glavatić, rođene 1853. godine.

19 Kazivačica: Eva Đuretić-Patarić (rođena 1897. godine u Santovu).

2. Formule koje se kazuju prigodom pučkog liječenja kod Hrvata

Hrvati kazuju i kraće formule: *Sve prik trn-ja i prik grmlja*.²⁰ U podravskoj Potonji (Potony) *Kako došlo, tako prošlo!* kazuje se na drugi dan poklada kada majka svojoj djeci sačuvanom juhom od pijetla maže tabane da bi ih spasila od zmijskog ujeda.

U susjednom Lukovišću kada nešto padne u oko triput se kazuje *Trus vun, majka Marija unuter!*, a pri tomu se očni kapak povuče prema dolje.

U Baćinu (Bátya, Bač-kiškunska županija) Hrvati, tzv. Raci čiji su se pretci doselili iz okolice Vinkovca kazuju: *Kako j' došla, tako i prošla!* (kod bolesti guke). *Vrač, vrač, u korenu perač* (kod ječmenca).

Iz Baćina na mađarskom jeziku, izuzev dvostihne basme, zapisana je ova predaja: *Imali smo susjedu koja je kruh pekla na dan Luce, a taj kruh je postao tvrd, kao kamen. Kada je ona ujutro ustala a Luca je u kukastoj kapi sjedila na kvascu. Žena je potrčala po susjede da dođu vidjeti što se dogodilo. Čudo! A kada su došli susjedi, Luca već nije bila tamo. Tijesto je umijesila i stavila u peč da se kruh ispeče. A kada se je ispekao izvadila ga iz peći. Kruh je bio kao kamen. I bila je neka stari- ca koja joj tada reče: – Vidiš, kćeri, tako prođe onaj tko na Lucu peče kruh! – naime Luca jako želi da se njezin imendan slavi. Tada je starica ženi preporučila da kada kruh stavlja u peč, a da se i dobro ispeče, valja kazivati ove riječi: Svi dobri na put, / A zlo z puta! Ovo treba triput ponoviti.*

Bunjevci u Baji kazuju: *Napsuj rana*, što bi se dalo protumačiti da je na psu zarasla rana. Naporedo navodimo da u podravskom Lukovišću postoji izreka *Projt će ko na cucku* (psetu). Moglo bi to značiti da bolest (ranu), pored *vra- ne*, i drugo demonsko biće *pas* isto može ponijeti sa sobom u neljudske prostore.

3. Uloga mladog Mjeseca u pučkom liječenju

Kada je pun Mjesec onda se vide tri čovjeka, a srednji maše sa zastavom. Onaj tko ga ugleda bit će sretan, kazuje se u Baćinu. Ovdje citirani tekst može se dovoditi u vezu da su ta tri čo-

vjeka ustvari personifikacija samoga mjeseca, njegovih mijena: *pun Mjesec, Mjesec koji pone- staje, mlad Mjesec*, odnosno *polumjesec*.

Slavenski je običaj da se Mjesecu upućuju molitve, da se pri pojavi mladog Mjeseca pada na koljena, da mu se upućuju molbe za život novorođenih, da se plače prilikom Mjesečeva pomračenja, kao i vjerovanje da Mjesec povremeno posjećuje carstvo pokojnika i da kao praroditelj ljudskog roda postaje pravo božanstvo – kako primjećuje Gasparini – predstavlja crte čistog i bujnog *lunarizma*, kakav se sreće samo u onim oblastima gdje je *lunarna religija* u punom cvatu.

Izuzev nekih ovdje navedenih motiva u tradiciji Hrvata u Mađarskoj nalazimo iste. Naime, kada se vidi na nebu mladi Mjesec valja se prekriziti, odnosno, kleknuti i moliti se u jutarnjim satima.

U podravskim selima u zoru i uvečer išlo se moliti mladomu Mjesecu. Izmolilo se tri *Očenaša* i tri *Zdravo Marija*. Na dvorištu su pokleknuli, okrenuvši se prema Mjesecu, gledavši na njega, kazivajući: *Mladi Mesec, nosi blagoslove gore*. Molilo se za zdravlje, drživši da će *Mesec narast i odnest će naše moljitve. Potli so rekli da je grijota moljit se mladem Mesecu*.

Mlad Mjesec se u Podravini naziva *mladina*, u skopskoj Crnoj Gori također *mladina*, u baranjskih Bošnjaka u okolici Pečuha *mlađ*, u Modruško-riječkoj županiji *mlađ*, u Bukovici u Dalmaciji *mladinjak*, u Srba u okolini Aleksinca i Soko Banje *mladonja*.

Mladi i pun Mjesec igra vrlo važnu ulogu u sudbini ljudi. U Loboru, u Hrvatskoj kad tko prvi put mladi Mjesec zagleda mora reći: *Ti mladi mladenac, / pomladi ti mene, / kak si sam sebe!*

Vjeruje se da će osoba koja kazuje taj tekst biti cijelog mjeseca zdrava. U Koprivnici, u Hrvatskoj, kad ko spazi mlad Mjesec prekrizi se, uhvati se za džep i strese novcima u njem. Ako ima novaca imat će cijelog mjeseca, inače će biti toga mjeseca nesretan. Tada govori:

*Pomladi ti mene,
kak si sam sebe!
Kad tebe zmija ujela,
onda mene groznica uhvatila!
S Božjom pomoćom!*

Potom se izmoli: *Očenaš i Zdravo Marijo*.

U naših Hrvata Mjesec ima značajnu ulogu u ljekarstvu, liječenju, tj. u pučkoj medicini. Mjesec se u bajanjima često navodi. Vjerojatno

Sakupio Živko Mandić.

20 Gradišće, navodi Silvija Bucolić u Gradišće kalendaru 2014., 229.

zbog toga da ponese sobom razne bolesti, oboljenja i nevolje. Dalo bi se pretpostaviti kada je Mjesec pun, tada on nestaje, tj. umire, odnosno, od punog Mjeseca postaje manji. I takve analogije se zapažaju u bajanjima i molitvicama.

U Lukovišću oboljela osoba, kada se na nebu pokazao mladi Mjesec, tri puta je kazivala ovaj tekst za razne bolesti:

*Mladi Mesec,
Mladi kralj,
Ti me zoveš u svadbu
Al ja nejdem,
Pošaljem jačmenca (bradavku i sl.).
U bošnjačkih Hrvata u Kukinju (Kökény),*

u okolici Pečuha:

*Mladi Mjesec,
Mladi kralj,
Ima tu moje bradavice –
sve u svatove.*

Raci (Hrvati) Bačinu kada su primijetili mladi Mjesec, nije bilo slobodno dalje ići, već se trebalo prekrížiti i triput kazivati ovdje navedene formule, a uz to se valjalo rukama pošuknuti od glave prema dolje da bi analogno tome bolest išla prema dolje, tj. napustila ljudsko tijelo i ušla u zemlju. Izbor tekstova za razne bolesti sakupio je Zoltán Fehér.

*Mlad mesec,
Mlad kralj,
Mlad gospodar,
Mene zoveju na večeru,
Al ja nejdü,
Nego šaljem svoju
Bolü i nevolju.²¹
Ili:
Mlad Mesec,
Mlad kralj,
Mesec na veće,
Moja bola na manje,
Kaki ti čast
Taki ti goast.*

*Mlad mesec na veće,
Moaji boali na manje!²²*

Protiv rane, muha i buha:

*Mlad mesec,
Mlad kralj,*

*Nosi iz mene
Rane, buhe, muhe!²³*

Protiv bradavica:
*Mlad mesec,
Mlad kralj,
Zovej mene u gosti
Ne mene,
Nego moju bradavicu.²⁴*

Protiv zubobolje:
*Mlad Mesec,
Mlad kralj,
Kad tebe zmija ugrize,
Onda nek mene zub boli.²⁵*

Odnosno:
*Mlad Mesec,
Mlad kralj,
Nek mene onda nosi boli
Kad Meseca zmija zagriže.²⁶*

U navedenim bajanjima želi se postići da se bol, suprotno porastu Mjeseca, smanji.

Pored *bajanja* služilo se i drugim načinom liječenja: u zoru se išlo umivati u tekuću vodu uz kazivanje *basmi* upućenih Mladom mjesecu. U drugim prigodama u *nenačetu vodu*, ustvari u vodu netom zahvaćenu u bunaru iz koje još nitko nije pio, bacala se *žar* (*vuglenci*). Ovaj način liječenja bio je poznat i kod drugih hrvatskih skupina u Mađarskoj.

U podravskom Novom Selu (Tótújfalu) na mladi Mjesec išlo se umivati na Dravu, neka voda odnese nevolju (primjerice s(v)raba). Međutim, pri povratku kući nije se dozvoljeno obazreti.

4. Blagdani svetaca i njihova čudotvorna moć

U pučkoj tradiciji utorak se smatra danom *Svete Ane* (26. srpnja). Žene nerotkinje mole se za njezin blagoslov.

Na Legradskoj Gori (Szentmihályhegy) između Đikinjiša (Gyékényes) i Velike Kaniže (Nagykanizsa), na blagdan Svete Jane, 26. srpnja, odnosno, u nedjelju nakon toga blagdana

21 Prikupio Zoltán Fehér.

22 Isto.

23 Isto.

24 Isto.

25 Isto.

26 Isto.

održava se proštenje. Na nj su dolazile žene nerotkinje ili kojima se *nisu držala* djeca želeći začeti ili moleći za ozdravljenje. Žene su donosile luk, češnjak, gljive i druge plodove koje su iz magičnih razloga međusobno razmijenjivale.²⁷

Uz blagdan Velike Gospe (15. kolovoza) također se vezuje ozdravljenje neke grofice u Gradišću, no tog dana nabrano bilje služi za liječenje. Legenda o koljnofskoj crkvi kazuje: *Grof Franc Nadasdy i njegova obitelj od 1664. je živjela u Deutchkreutz. Mnogo put su poiskali u koljnofskoj šumi Črnu Madonu. Ovaj kip je iz Lovrete donesao grofs ženom Julijanom Eszterházy. Grof je imao jednu bolesnu kćerku kojoj je bilo ime Eleonora. I ona se je mnogoput sa roditeljima molila koljnofskoj Mariji. Godine 1665. Eleonora molila se je Mariji i zavjetovala se ako će ozdraviti iz bolesti, cijeli će svoj život posvetiti Bogu. Nastalo je čudo... Eleonora je ozdravila.*²⁸

Hrvatice vračare u okolici Balatona, na sjeveru Šomođske županije u Budžaku, Sempalu (Somogyszénpál), Varjaskéru ujutro na dan Velike Gospe nabrale su ljekovito bilje koje je služilo protiv uroka jer se smatralo da taj dan ima magičnu i ljekovitu moć. U budžačkoj crkvi na dan Gospe blagoslovi se ljekovito bilje, poglavito *metvica*. Vjernici u unutrašnjem Šomođu išli su na Gospu hodačastiti u Andocs, pjevajući pjesmu *Tebe smo došlo pozdraviti, oh, Marijo*. Stigavši do Marijinog oltara, uz pobožne molitve triput su na koljenima obišli oltar. Hodočasnici su se čudotvornoj Mariji obraćali vlastitom molbom; mnogi su zatražili pomoć radi ozdravljenja. Nekada je bio običaj da su *votive* (*offere*, zavjetne predmete) stavljali na oltar koje su prodavali pod šatorima postavljenim pred crkvom. Votivi su izgotovljeni minijaturni predmeti ili srebrne ili voštane pločice (čovječja glava, ruka, noga, itd.). No svatko je želio ozdravljenje. U blizini crkve nalazio se poznati *sveti bunar* čija se voda smatrala ljekovitom, vjernici laici vjerovali su ako se umiju u takvoj vodi ozdravit će im oči i neće ih boljeti glava. Šokice u Mohaču tog jutra beru cvijeće koje stavljaju u mrtvački lijes i buketom cvijeća posvete pšenicu u žitnici.

Sveti Rok (16. kolovoza) na slikama i kipovima prikazuje se kao hodočasnik: u ruci drži

štap, a s ramena mu visi čutura koja je obično tikva. Mohački Šokci nekoć su rabili simbole svetog Roka – na pročelju svojih kuća u otvore su stavljali tikve da bi otjerali kugu. U nekim krajevima vjeruje se da svetac zaštićuje stoku od bolesti. Racki Hrvati u Bačinu za ozdravljenje od nogobolja i rana traže zaštitu od svetog Roka. U jednoj lascivnoj pričici iz Podravine neka žena od svetog Roka traži pomoć, što joj svetac u neku ruku pruža, naime, ona postaje zadovoljna i sretna.²⁹

Vatra (*živi oganj*) svetog Antuna: tako se zove vatra sv. Antuna u Bačinu (Bátya) u okolici Kalače (Kalocsa), koja se kremenom kreše, tj. iskre vade i one padaju na ranu bolesne osobe, vjerujući da će tako zacijeliti. Ako neka žena ima živi oganj svetog Antuna valja otići kod neke žene koja se zove Eva da ona udaranjem kremena iskre uzme, te se uz radnju nešto i kazivalo (bajalo). U Čavolju se smatra kako je sv. Antun zaštitnik i branitelj od mnogih bolesti, kao što su očne bolesti, pogančica i razna zapaljenja. Franjevci bili su vični liječenju bolesnika raznim travama i mineralima. Liječenje bolesti bilo je popraćeno molitvama, npr. „likovitom” se smatrala medalja sv. Antuna i minijaturni kip. U Bužaku tog je dana zabranjeno obavljati poslove te taj dan služi djevojkama za gatanje, kakvog će imati muža.³⁰

Sveti Antun je zaštitnik stoke kod bunjevačkih Hrvata u Vancagi (Bajszentistván). Na njegov blagdan nije dozvoljeno raditi sa stokom, zabranjeno je ložiti vatru jer će stoku „iznenaditi vatra svetog Antuna” (bolest pogana). Bunjevačke djevojke tog dana poste, baš kao i na Andrijino, a u pola noći prekoračnu svoju postelj, zapale svijeću, stave pred sebe zrcalo i kazuju: *Sveti Antune, sveti Antune, pokaži mi ko će biti moj vjereni muž!*

Posli svete mise hodočasnici potražiše Marijinu česmu blizu crkve i oprae svoje oči. Mlogi slipi dobiše tamo natrag viđenje, čudesno. Skupiše se naši mlogi s maramicom čistu rosu sa trave, oko svetišta Male Gospe. Pa kada srićno stigoše u svoje domove s otom rosom na marami oprae ruke, noge i čelo male nevine dice. Virovaše da je ta rosa radosna suza Male Gospe, pa očuva mlade Bunjevce i Bunjevke od bolesti. Majke rekoše dicama: Neka te ova

27 Sakupio Ernest Eperjessy.

28 Isto.

29 Isto.

30 Isto.

Gospina radosna suza sačuva tvoje zdravlje, da budeš viran sin Isusa Krista, i na veselje slavinskome rodu. Amen.³¹

Santovci o Gospinom svetištu u hataru Santova kazuju: *Zna se i za jedno čudo koje se na Vodice desilo. Jedno dite koje je slabo vidilo njegov dida je deset put jedan za drugim odvejo i svaki put kad se moljio opro mu je oče u vode iz bunara u kojem se Gospa ukazala. Nakon desetog hodočašća na Vodicu, vid deteta je posto redovan.*³²

*Kod tog izvora zbilo se, navodno, više čudesnih ozdravljenja. Bolesnici na izvoru suse umivali. Kazuje se da se neka djevojčica iz Koluta izliječila od dječje paralize. U znaku zahvalnosti njezin je otac podignuo kapelicu koja i dandanas stoji. Navodno je slijepi prosjak Blažan iz Gare također ozdravio zahvaljujući umivanju u čudotvornoj vodi. Na Vodici su blagoslovljeni santovački vojnici koji su 1787. pošli u „turski rat“, a nakon nje nja ondje su ublažili bolove svojih rana. I za trajanja Prvog svjetskoga rata prije odlaska na bojište vojnici su se išli pokloniti Santovačkoj Gospi, koja je neko vrijeme slovila i kao zaštitnica vojnika.*³³

Manje je poznato da se u Đudu pored Gospine statue poštuje i sveti bunar. Hodočasnici su u „đudskim“ krčazima (*koršovima*) svetu vodu nosili svojim kućama. Na svetom bunaru zahvaćena sveta voda rabljena je protiv raznih bolesti i oboljenja. Iz okolice đudske crkve uobičajeno je bilo ponijeti kući ljekovito lišće s drveća te je ono služilo i protiv udara groma. Pored svetinje, svete vode, svetog lišća, posvećene svijeće rabljene su i molitvice – sve je to služilo u pučkom liječenju.

5. Pučka medicina u bačvanskom Čavolju

Pučku medicinu, kao i druga područja tradicionalne pučke kulture, karakterizira široka i opća uporaba jednostavnijih elemenata znanja. Uz praksu specijalista vezuju se složena znanja. No veći dio pučke medicine temelji se na autoliječenju. Stariji su članovi hrvatske zajednice u datom naselju isključivo liječili u svojoj obitelji, obično ranu pruzrokovanu sječanjem nekog oštrog premeta te grlobolju, nesanicu. U slučaju neuspjeha zatražili su pomoć

od specijalista. No, ako ni on nije bio u stanju pomoći, obratili su se nekoj poznatijoj *vračari* ili *vraču*.

Kada je pak netko bio *urečen*, ili od nekoga *proklet*, odnosno *podmetnuti su mu čini*, na primjer prosipali su grah na put kuda su znali da bude prolazio ili su mu pod prag stavili čini, tj. zakopali su granu mirtusa, krpnu ili su u kesicu stavili razne predmete: vlasi od kose, perje, pokupljeni trag date osobe. Najteža oboljenja izliječili su od podmetnutih čini, ali je takve bolesti mogao izliječiti samo vječ, odnosno vječara. Najčešće su urekli nekoga. *Ureći se je obično moglo očima, najčešće pak malo dijete, lijepa osoba, lijepa stoka: krave, svinje, konji.* Bunjevci u Čavolju protiv uroka obično su rabili *svetu vodu* koju su *izlijeli na šarku ulaznih vrata*. Bili su poznati i drugi načini liječenja, naimo od one osobe koja je urekla nekoga, zatražili su njezine *vlasi* te su ih popalili, a pepeo stavili na prsa oboljele osobe, obično djeteta.

Bunjevci su pri liječenju *velikog kašlja (hripavca) glavobolje, zubobolje, očne mrežnice, žutice, nesanicu* primijenjivali magijske radnje, kazivali magijske tekstove i molitvice. Protiv *velikog kašlja* na Gospin kip u crkvi vezali su plavu traku. Slinom su na tašte mazali *oboljelo grlo*. Držali su da netko ima *čireve* zato što mu se krv prohladila. Ljeti su takve rane *lišćem* liječili, dok u zimsko doba *crnim lukom* te su *sapunom* načinili melem. *Bradavice* su omotali koncem, odnosno vlasju pa svezali. Kasnije su konac ili vlas skinuli i zakopali u zemlju, vjerujući da kako će konac trunuti u zemlji, tako će se bradavica osušiti. Odnosno, za liječenje je mogla poslužiti i nađena *žaba*. Njom su trljali *bradavicu* pa su nakon toga žabu bacili iza svojih leđa. *Sječena rana* liječila se uporabom *trator, paučine, crnog sleza, slanine, premoga, posoljenog kruha, pijeska, vinskog octa, pranjem s vodom, mazanjem masti*.³⁴

Bunjevci su u Bačkoj kada je *ivanjdanska vatra* izgorjela *bosi gazili po pepelu da ih noge ne bole*. Mohački Šokci su od na Ivanje ujutro nabranog *ivanjišća*, tj. ivanjdanskog žutog cvijeća načinili *kitu* i objesili pred kuću ili pred ulazna vrata u kuću. Cvijeće se osušilo i redovito, kada je netko u obitelji obolio, uzimalo se od cvijeća i s njim se *parilo čeljade*. Uz cvijet *ivanjišća*, dodavala se je ispod sijena skupljena *crina*

31 Zapisao Josip Kričković.

32 Pribilježio Živko Gorjanac.

33 Pribilježio Živko Mandić.

34 Sakupila Ágnes Mészáros: *Népi gyógyítás Csávolyon.* // Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében, Kecskemét, 1988./1990., 173–177.

te se skupa kuhalo i parom se liječilo. U Čavolju u slučaju *zmijskog ujeda* bolesnik je također 24 sata ukopan u zemlju.³⁵

6. Pučka medicina u Gradišću

Hrvati u Kemlji (Horvátkimle, u blizini Gyóra/Đura pored mađarsko-slovačke granice) prigodom liječenja raznih oboljenja tijela rabili su raznolike biljke. *Gnojnice* su vezali listom *vučje stope* (*zečjom lubenicom*) ili su ranu prali listom biljke. Na *ječmenac* su vezali list bazge da bi oko što prije ozdravilo. Da što prije pukne *prišt*, liječio se tako da se na žar stavio crni luk te se na nj posipalo malo šećera i time je valjalo pariti *prišt*. *Magareći kašalj* liječio se vrućim mlijekom u koje se stavio češnjak, a to je bolesnik trebao popiti. Protiv *vrtočlavice* žene su pile čaj od lista topole. Starijim muškarcima su njihove supruge u potaji pripremile čaj od biljke koja donosi žuti cvijet koji obično raste na pašnjacima, a to je *crna divizma* (lat. *Verbascum nigrum*, mađ. *ökörfarkkoró*) svrhom sačuvanja vitalnosti. Na ranu prouzrokovanu trljanjem obuće vezali su *bokvicu*.³⁶

7. Pučka medicina u podravskom Lukovišću

U podravskom Lukovišću (Lakócsa) kome je *kisala noga* (imao je neizlječljivu ranu) kuhala se *tatulja* te se prilikom kuhanja u vodu stavilo *ovčje salo* i *mast*. Nakon toga se dobitvenom tekućinom mazala rana. Na *ječmenec* ili *mozol* stavljao se na *masti isprženi luk* pa se krpom svezalo. Ako se netko *posjekao*, valjalo je mokriti na krpu pa se rana svezala, naime, držalo se da u takvom slučaju *rana neće očemerit*. Ako se nekom *đubrila rana*, tada su u *mlijeku* skuhali *sjemenje lana* koje se stavilo na krpu kojom se svezala rana. Protiv *zubobolje* (*kad nekog boljel zub*) skuhali su krumpir (*repiće*) pa je bolesna osoba trebala u sebe udisati paru (*deli so ga na par*). Protiv *glavobolje* ili ako se nekom na *nozi gnojilo* (*nađubrilo*), kuhao se čaj od *kičice*. *Grozница* se liječila mokrim, hladnim oblozima. Kada se na vrhu prsta pojavila *zanoktica* ili *prišt* (*crni prišč*), za liječenje je poslužio *nažvakani kruh*. *Nažvakali bi kruva* i *svezali bi na prst z krpom, onda je to nabreklo da*

35 Isto.

36 Sakupila Erika Janković.

biozrejelo i precvelo. Protiv *kašlja* (*breja*) skuhao se čaj od bazge (*bezga*) ili se u vodi skuval *ku-kuruz*, naročito u zimi, te se tako dobivena tekućina pila. Kada je netko *jako kašljao* (*brejal*) od *mulja* (pod sijenom u sjeniku (*štigelj*) što je ostalo), *deli so ga na par, pokrili bi ga z pokrovcom i nek u se vleće paru*. Kada je nekoga *boljelo uho* (*vuvo*) tada se sok biljke *čuvarkuće* cijedio u uho. *Bradavice* (*bradavke*) liječili su način da su iz konjskog repa izvukli *strunu* i s njom svezali bradavicu, pa se osušila. Protiv *zmijskog ujeda* (*ako je nekog kača ugrizla*, tj. zmija) u podravskom Lukovišću ta je osoba bila zakopana u zemlju. Naime, smatralo se da će zemlja iz tijela izvući otrov. No, bolesniku nije bilo dozvoljeno zaspiti prigodom liječenja. U takvoj prilici *gajdaš* (*dudaš*) je svirao kako oboljela osoba ne bi zaspala jer se vjerovalo da bi tada umrla. Negdje je ta naša starina povezana, bilo da je ona bunjevačka, šokačka, gradišćanska, podravska, bošnjačka, totska i sl. – ona je zacijelo bila i ostaje hrvatska.

8. Umjesto zaključka

Kako bismo rezimirali podatke iznesene u ovom radu, potrebno je na početku naglasiti da oni predstavljaju vrijednu građu za dalja istraživanja i pridonose očuvanju tradicijske kulture i identiteta Hrvata u Mađarskoj. Druga značajka i vrijednost ovog rada je u činjenici da obrađuje temu o kojoj je u novije vrijeme teško prikupiti podatke od kazivača na terenu jer se radi o vjerovanjima osobito intimnog karaktera koja su prenošena uglavnom usmenom predajom.

Prvobitna namjera autora ovog članka da se prikažu bajalice i molitvice čija primjena je usmjerena u ozdravljenje bolesnika, znatno je proširena prikazom jasno vidljive povezanosti pretkršćanskih slavenskih vjerovanja i kršćanskog crkvenog nauka. U navedenim molitvama istovremeno se tako pojavljuju kršćanski svetc i pretkršćanski zlodusi, a prati ih i primjena postupaka simpatičke magije. Isto tako, opisani su načini i pravila njihova prenošenja, spominju se osobe koje su ih izvodile, a zabilježeno je i to da su na njihov nastanak često utjecale i društvene okolnosti. Vrijedan je i opis običaja u kojima su sačuvane bajalice i postupci za sprečavanje bolesti te osobito štovanje svetaca i postupci traženja zagovora na pojedine blagdane koji su njima

posvećeni. U ovom poglavlju ponovno je vidljiva povezanost štovanja svetaca s pretkršćanskim vjerovanjima u čudotvornu moć vode i vatre. Neovisno o kršćanskom kalendaru i svetcima javljaju se bajalice i postupci vezani uz zemlju, mjesec i vodu, kojima se pripisuje moć tjeranja bolesti. Spominje se i uporaba ljekovitog bilja i drugih ljekovitih supstanci koje su korištene u liječenju bolesti. Na kraju, treba istaknuti i vrijednost komparacije opisane građe te utvrđivanje sličnosti u običajima i vjerovanjima između različitih skupina Hrvata u Mađarskoj. Svakom istraživaču ove teme, ovaj rad svakako pruža brojne vrijedne informacije i predstavlja poticaj proučavanju bliskih tema.

Summary

The incantations and Folk Medicine of Croats in Hungary

The intent of this article is to present beliefs and prayers whose application is directed to the healing of the patient, which is expanded by the representation of a clearly visible connection between pre-Christian Slavic beliefs and Christian ecclesiastical doctrine.

Author also gives a description of the customs in which were kept the beans and procedures for the prevention of illness and especially the worship of saints and the procedures of seeking intercessions on the individual holidays dedicated to them. Independently of the Christian calendar and the Saints, there are bay breezes and earth, moon, and water related procedures that are attributed to the power of the disease. Also, the use of medicinal herbs and other medicinal substances used in the treatment of the disease is explained. The article is composed of various collectors in Bačka, Podravina and Gradišće in Hungary and from Gornja Trnava in Serbia, so the value of the comparison of the described material and the similarity of customs and beliefs between different groups of Croats in Hungary should be emphasized.

These notes could serve as a stimulus for further gathering of information on folk medicine, ie, healing and curing, so the old ways of treatment and the names of healing plants don't fall into oblivion.

Literatura:

- MANDIĆ, Živko: *Pismu piva prilipa divojka – Ostvaraji uma i duha santovačkih Hrvata*. Budimpešta: Croatica – Budimpešta, 2011.
- *Népi gyógyítás Csávolyon*. // Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében, Kecskemét, 1988./1990., 173–177.
- VUKELIĆ, Deniver: *Studia Mythologica Slavica XVII*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje, 2014.
- RADENKOVIĆ, Ljubinko: *Slovenska mitologija Enciklopedijski rečnik*, natuknica bajanja. Beograd: Zepter Book World, 2001.

Kazivači / Sakupljači:

- Ruža Begovac
- Mariška Bošnjak
- Marija Đukić
- Eva Đuretić-Patarić (rođena 1897. godine u Santovu)
- Árpád Együd
- Ernest Eperjessy
- Zoltán Fehér
- Milovan Gavazzi
- Ljubica Glavatić-Šišković, Srpkinja (rođena 1912. godine u Satovu)
- Živko Gorjanac
- Stipan Grdenić
- Erika Janković
- Josip Kričković
- Živko Mandić
- Marija Matin – Velin, rođena 1919. godine u Santovu (Hercegszántó)
- Ágnes Mészáros
- Roza Ostrogonac
- Obitelj Petrinović
- Miloš Marko Pijuković
- Ive Prčić
- Mara Škrinjar Budžak (Buzsák, Šomođska županija)